

В.В. Сердюк,
кандидат юридичних наук, доцент
(Верховний Суд України)

Завдання Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції

Ключові слова: Верховний Суд України, завдання суду, правосуддя, суди загальної юрисдикції, судочинство.

У кожній державі існує система органів, які здійснюють правосуддя. У різні історичні епохи, в різних видах і типах держав роль та призначення судових органів і правосуддя не були однаковими. В класових суспільствах судові органи стояли на захисті прав та інтересів пануючих класів або соціальних груп чи станів, які мали державну владу або посідали домінуюче становище. В умовах антидемократичних режимів — фашистські Німеччина, Італія, тоталітарний режим СРСР, судові органи прямо виражали та захищали потреби й інтереси цих політичних і державних режимів. На жаль, в умовах таких режимів правосуддя перетворювалося на інструмент розправи можновладців над своїми політичними супротивниками або навіть опонентами, над інакомислячими взагалі. За вказаних умов правосуддя переставало виконувати своє пряме призначення — творити справедливий суд, фактично перевтілюючись в орган відверто карального спрямування. Наслідком такої антиправової діяльності судових органів у суспільстві є збільшення рівня беззаконня, поширення корупції, зловживання своїми повноваженнями органами державної влади та їх службовими особами, нормою життя стають бюрократичні перепони, формалізм,

безвідповідальність окремих злочинців тощо. За таких режимів правосуддя і всі судові органи перебувають у повній залежності від найвищих органів державної влади та їх службових осіб.

З цього приводу необхідно погодитися з твердженнями В.О. Котюка про те, що за антидемократичних режимів судові органи і судді вимушені керуватися у своїй діяльності не чинними законами і принципами справедливості та гуманності, правди та істини, а більшою мірою принципами особистої вірності найвищим посадовим особам держави, антидемократичними, антиправовими законами, які за змістом і суттю відображають потреби та інтереси пануючого державного режиму і конкретних пануючих класів чи окремих кланів [1, 564]. Отже, такими є характер, сутність і завдання правосуддя майже в усіх авторитарних, тоталітарних, диктаторських, деспотичних та інших видах антидемократичних режимів.

У демократичних державах і суспільствах соціально-політичне призначення та роль судових органів докорінно відрізняються. Судові органи, судді у своїй діяльності керуються демократичними і справедливими законами, потребами об'єктивності, істинності,

доцільності та справедливості. Суддя в демократичному суспільстві не керується вузько спрямованими класовими, клановими, корпоративними чи особистими інтересами і потребами. Для нього діє основний принцип демократичного правосуддя — “Судді незалежні і в своїй судовій діяльності підкоряються тільки закону”. З цього випливає і інший постулат: “Який закон — такий і суд”. Тому система права і законодавства відіграє надзвичайно важливу роль у здійсненні правосуддя та вирішенні його завдань, особливо у тих державах, де існує і застосовується система писаного права, на відміну від системи прецедентного права, за якої суддя, постановляючи рішення, повинен керуватися попереднім правовим прецедентом (зокрема, рішенням суду) і правом справедливості.

В умовах демократії судові органи існують і повинні існувати як окремі державні органи, незалежні від неофіційного впливу законодавчих, виконавчих структур, органів, їх службових осіб, від “телефонного права”, від інших засобів впливу (мітинги, демонстрації, наметові містечка тощо) на ухвалення законного та обґрунтованого рішення у справі. Наведені чинники не повинні впливати на виконання тих завдань, які ставляться перед судовими органами.

Відповідно до частини 3 статті 124 Конституції України судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Згідно із частиною 2 статті 18 Закону України “Про судоустрій України” систему судів загальної юрисдикції складають: 1) місцеві суди (загальні та спеціалізовані — адміністративні і господарські); 2) апеляційні суди (загальні та спеціалізовані — адміністративні і господарські), Апеляційний суд України; 3) вищі спеціалізовані суди (Вищий адміністративний, Вищий господарський суди України); 4) Верховний Суд України. Відповідно до частини 2 статті 125 Конституції України та частини 3 статті 18 Закону України

“Про судоустрій України” Верховний Суд України визначено як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції.

Досліджуючи питання, пов’язані із завданнями Верховного Суду України, вбачається оптимальним спрямувати науковий пошук до визначення завдання суду взагалі, тобто як загального начала з виокремленням з нього завдань конкретного судового органу, зокрема і найвищого в системі судів загальної юрисдикції.

Зауважимо, що завдання будь-якого органу державної влади завжди зазнають у визначеному ступені ідеологічного навантаження і політичного забарвлення, оскільки конкретний орган виступає провідником намагань держави або правлячої верхівки тим чи іншим чином утвердити своє панування в суспільстві. Особливо чітко це прослідковується, виходячи з історичного аналізу окремих норм законодавчих актів радянського періоду історії України. Так, відповідно до статті 2 Закону СРСР “Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік” від 16 серпня 1938 р. правосуддя в СРСР мало своїм завданням захист від усяких посягань на: 1) встановлений Конституцією СРСР та конституціями союзних республік суспільний і державний устрій СРСР, соціалістичну систему господарства і соціалістичну власність; 2) політичні, трудові, житлові та інші особисті і майнові права та інтереси, гарантовані Конституцією СРСР і конституціями союзних республік; 3) права і охоронювані законом інтереси державних установ, підприємств, колгоспів, кооперативних та інших організацій; 4) забезпечення точного і неухильного виконання радянських законів усіма установами, організаціями посадовими особами і громадянами; 5) покарання і перевиховання злочинців; 6) виховання громадян СРСР в дусі відданості Батьківщині і справі соціалізму тощо.

Виходячи з цього, відповідним чином визначалися і завдання Верховного

Суду УРСР як вищого судового органу союзної республіки — це здійснення нагляду за судовою діяльністю всіх судових органів республіки двома шляхами: а) розгляд протестів Прокурора СРСР, прокурора УРСР, Голови Верховного Суду СРСР, голови Верховного Суду УРСР на вироки, рішення і ухвали, які набрали законної сили; б) розгляд в судових засіданнях скарг і протестів у справах, вирішених судами УРСР.

Відповідно до статті 3 Закону УРСР “Про судоустрій Української РСР” від 30 червня 1960 р. основним завданням діяльності суду вбачалося виховання громадян у дусі відданості Батьківщині і справі комунізму, точного і неухильного виконання радянських законів, дбайливого ставлення до соціалістичної власності, додержання дисципліни праці, чесного ставлення до державного і громадського обов’язку, поваги до прав, честі і гідності громадян, до правил соціалістичного співжиття. Як завдання суду визначалися і покарання, виправлення та перевиховання злочинців. Згідно із статтею 34 вказаного Закону Верховний Суд УРСР визнавався найвищим судовим органом республіки, на який, як і раніше, покладалося завдання нагляду за діяльністю всіх судових органів республіки.

Деяке іншого змісту завдання були поставлені перед судом, виходячи з положень статті 3 Закону УРСР “Про судоустрій Української РСР” від 5 червня 1981 р. Так, діяльність суду при здійсненні правосуддя спрямовувалася на всемірне зміцнення соціалістичної законності і правопорядку, запобігання злочинам та іншим правопорушенням і мала завданням охорону від усяких посягань: 1) закріплених у Конституції СРСР і Конституції УРСР суспільного ладу, його політичної та економічної систем; 2) соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян, проголошених і гарантованих Конституцією СРСР, Конституцією УРСР і радянськими законами; 3) прав і закон-

них інтересів державних підприємств, установ, організацій, колгоспів, інших кооперативних організацій, їх об’єднань, інших громадських організацій. Згідно із статтею 39 зазначеного Закону основним завданням Верховного Суду України залишалося здійснення нагляду за судовою діяльністю судів республіки в порядку, встановленому нормами законодавства СРСР та УРСР.

Подальші зміни і доповнення до норм законодавства про судоустрій за часів здобуття незалежності України, які неодноразово вносилися до прийняття Конституції України, завдань суду і Верховного Суду України фактично не стосувалися. Створення єдиної системи судів обумовлювалося необхідністю забезпечення єдності практики застосування законодавства усіма судами України. Це потребувало визначення інструменту та механізму, завдяки яким досягався бажаний результат. У Верховному Суді України в період з 1991 по 2001 рр. таким механізмом був колегіальний орган — Пленум, а інструментом — право Голови Верховного Суду України чи його заступників вносити протести у порядку нагляду в разі невідповідності рішення суду чинному законодавству.

Однак досить часто виникали ситуації, коли навіть за умов наявності вочевидь незаконного рішення суду, але за відсутності протесту судді, який займає адміністративну посаду в суді відповідного рівня, справа не могла бути предметом розгляду ні президії обласного суду, ні Пленуму Верховного Суду України. Як наслідок — наглядовий механізм, завдяки якому десятками років забезпечувалася єдність судової практики, автоматично відключався. З огляду на те, що новітнє процесуальне законодавство не декларативно, а фактично забезпечило конституційні засади судочинства, зокрема, рівність учасників судового процесу перед законом і судом, доведеність вини та змагальність сторін, — голови обласних, Вищого арбітраж-

ного судів (їх заступники) та Голова Верховного Суду України (його заступники) з проведенням “малої судової реформи” у червні 2001 р. процесуальним шляхом були позбавлені права внесення протестів у порядку нагляду.

Кардинально змінилися і завдання суду. Так, за змістом Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій України” від 21 червня 2001 р. головним завданням, зокрема Верховного Суду України, як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції, було визначено забезпечення однакового застосування цими судами законодавства в порядку, встановлюваному законодавством.

Необхідно звернути увагу, що норми Конституції України не містять прямої вказівки на завдання суду. Основний Закон обмежився тільки тим, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами — судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом України, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Тобто, завдання суду повинні бути чітко визначені законодавством.

Прийняття Закону України “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 р. окреслило нові завдання суду. Відповідно до статті 2 Закону суд, здійснюючи правосуддя, на засадах верховенства права забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів осіб, інтересів суспільства і держави. На даному етапі завдання суду умовно можна поділити на декілька взаємопов’язаних складових: 1) для виконання поставлених завдань виключно суд здійснює правосуддя; 2) правосуддя судом здійснюється на засадах верховенства права, який визнається і діє згідно з положеннями Конституції України та нормами міжнародного права; 3) шляхом здійснення правосуддя забезпечується захист прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних

осіб, інтересів суспільства і держави, які гарантовані нормами Конституції та законів України.

Реалізація судової влади, зокрема судами загальної юрисдикції, шляхом здійснення правосуддя у відповідних формах вимагає конкретизації завдань судових органів у нормах процесуального законодавства. Тому, на нашу думку, законодавцем у ЦПК України обґрунтовано першою передбачено статтю, в якій визначено завдання цивільного судочинства. Ними є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизначених або оспорюваних інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб та інтересів держави. У даному випадку йдеться про базисні, основоположні засади, яким має бути підпорядковане судочинство у кожній цивільній справі.

Завдання адміністративного судочинства викладено з урахуванням специфіки цієї форми судочинства і визначені статтею 2 КАС України, до яких віднесено захист: 1) прав, свобод та інтересів фізичних осіб; 2) прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб; 3) прав та інтересів інших суб’єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства; 4) прав та інтересів інших суб’єктів на виконання делегованих повноважень.

Норми чинного ГПК України не містять спеціальної статті, яка б присвячувалася визначенню завдань господарського судочинства. Однак текстуальне і смислове тлумачення положень статті 1 ГПК України в нормативному поєднанні з приписами статті 1 Закону України “Про судоустрій України” дають підстави стверджувати, що завданнями господарського судочинства можна визначити такі: 1) захист підприємствами, установа-

ми, організаціями, іншими юридичними особами (в тому числі і іноземними), громадянами, які здійснюють підприємницьку діяльність (або не здійснюють такої) своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів; 2) вжиття передбачених приписами ГПК України заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням під час здійснення господарської діяльності.

Положення КУАП України не визначають завдань судочинства щодо розгляду адміністративних правопорушень. Натомість відповідно до статті 1 цього Кодексу регламентуються завдання саме КУАП України, а не судочинства у справах про адміністративні правопорушення. До таких завдань законодавцем віднесено: 1) охорона прав і свобод громадян; 2) охорона власності та конституційного ладу України; 3) охорона прав і законних інтересів підприємств, установ та організацій; 4) охорона встановленого правопорядку; 5) зміцнення законності; 6) запобігання правопорушенням; 7) виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством.

У жовтні 1995 р. Верховна Рада України прийняла закон про приєднання України до Статуту Ради Європи [2]. Наша держава взяла на себе зобов'язання привести своє національне законодавство у відповідність із загальноновизнаними нормами міжнародного права — правилами поведінки, що визнані міжнародною спільнотою як юридично обов'язкові. Це стосується, перш за все, кримінального судочинства, де обмеження прав і свобод людини застосовується найчастіше. Тому наведене обумовлює необхідність кримінально-процесуальних гарантій їх захисту. Одним із головних аспектів, що визначають кримінально-процесуальний закон України, є завдання кримінального

судочинства. Так, відповідно до статті 2 КПК України завданнями кримінального судочинства є: 1) охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь; 2) швидке і повне розкриття злочинів; 3) викриття винуватих осіб; 4) забезпечення правильного застосування законодавства, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнений до відповідальності і жоден невинуватий не був покараний.

Однак за більш як 40 років дії норми чинного КПК України щодо завдань кримінального судочинства видаються застарілими, а в деяких випадках — суперечливими, оскільки суперечність закладена в самому змісті статті 2 КПК України. Наприклад, згідно із вказаною статтею вимагається швидке і повне розкриття всіх злочинів. Але ці поняття не завжди можуть поєднуватися для досягнення загального позитивного результату для окремої людини, суспільства і держави. Швидкість розкриття злочину зовсім не означає якість цього процесу, а в окремих конкретних випадках взагалі шкодить правосуддю як такому. Древні не дарма говорили *festina lente* — поспішай поволі, тому органи розслідування під час розкриття злочинів та судові органи під час розгляду кримінальних справ повинні здійснювати свою діяльність, спираючись на норми статей 22, 64, 420 та 433 КПК України, які регламентують питання, пов'язані із всебічним, повним та об'єктивним дослідженням усіх обставин справи у їх сукупності.

Виходячи з наведених положень, слід погодитися з В.Т. Маляренком щодо законодавчого закріплення таких завдань кримінального судочинства в нормах нового КПК України: 1) регулювання процесуального порядку викриття осіб, винуватих у вчиненні злочинів, притягнення їх до відповідальності та справедливого покарання; 2) регулювання процесуального порядку звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, у

передбачених законом випадках; 3) регулювання процесуального порядку викриття осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння у неповнолітньому віці або в стані неосудності, і застосування до них передбачених законом примусових заходів; 4) захист особи від безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності і недопущення засудження невинуватих або застосування до них примусових заходів; 5) захист особистості свободи особи, її майна, честі, гідності, інших прав і законних інтересів, а також державних інтересів та інтересів і прав юридичних осіб [3, 18]. На наш погляд, зазначені завдання вбачаються як найбільш оптимальні, обґрунтовані наукою і практикою кримінального судочинства, оскільки відповідають міжнародним та європейським правовим нормам, вирізняючись логічністю побудови, та реаліям сьогодення українського суспільства.

Таким чином з урахуванням приведених вище положень законодавства є можливість сконструювати дефініцію поняття “завдання суду” — це здійснення правосуддя у формах цивільного, адміністративного, господарського, кримінального, конституційного чи іншого судочинства на засадах верховенства права з метою виконання судом процесуальних приписів щодо забезпечення захисту гарантованих Конституцією і законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави.

Кожна країна, яка має судові органи, вибудовує їх таким чином, щоб на вершині судової системи перебував вищий або найвищий судовий орган. Організація судових систем розвинутих європейських країн безперечно зазнала суттєвого впливу з боку базисних складових правової культури окремо взятої нації, витоків історичного формування правових систем та різноманітних зовнішніх чинників. У кожній сучасній державі існує своя система судових органів — органів, що

здійснюють правосуддя. Ця система складається здебільшого з Верховних, Касаційних, Конституційних та нижчих судів. Верховний суд у більшості країн виконує повноваження найвищої або вищої інстанції (наприклад, Нідерланди, Норвегія, Польща, Чехія, Фінляндія). Основним завданням Верховних судів визначається забезпечення однакового застосування законодавства судами нижчих інстанцій (Італія, Польща), а також надання висновків щодо конституційності прийнятих законів за відсутності органу судового конституційного контролю (такий підхід є характерним для Ірландії, Португалії) та відпрацювання принципів напрямів діяльності для всіх судів у державі (Угорщина, ФРН).

Щодо України, то згідно із частиною 2 статті 125 Конституції України найвищим судовим органом в системі судів загальної юрисдикції визначено Верховний Суд України. Зауважимо, що положення Основного Закону, визначаючи Верховний Суд України як конституційний орган, не містять приписів стосовно його завдань. Виходячи з цього, завдання Верховного Суду України конкретизовані у положеннях частини 1 статті 47 Закону України “Про судоустрій України”, відповідно до якої Верховний Суд України здійснює правосуддя і забезпечує однакове застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції.

За змістом приписів чинного процесуального законодавства та норм частини 2 статті 47 Закону України “Про судоустрій України” Верховний Суд України є судом касаційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних справ та судом повторної касаційної інстанції з розгляду господарських справ - під час здійснення касаційного провадження, судом виняткової інстанції щодо розгляду цивільних справ та справ адміністративної юрисдикції — під час здійснення провадження у зв'язку з винятковими обставинами, судом виключної інстанції щодо розгляду кримінальних справ — під час провад-

ження за виключними обставинами. Крім того, процесуальне законодавство допускає перегляд Верховним Судом України власних рішень за нововиявленими обставинами (у цивільних, адміністративних і кримінальних справах). Отже, на наше переконання, передбачене законом здійснення Верховним Судом України правосуддя та процесуальне поєднання всіх форм судочинства (крім конституційного) в особі єдиного найвищого органу в системі судів загальної юрисдикції і є запорукою реального втілення в життя приписів частини 1 статті 47 Закону України “Про судоустрій України”.

Виходячи з наведеного та беручи до уваги дефініцію поняття “завдання суду” як загальну для всіх судових органів, а також з урахуванням міжгалузєвого

характеру організації Верховного Суду України, доцільно визначити поняття “завдання Верховного Суду України” як здійснення правосуддя найвищим судовим органом в системі судів загальної юрисдикції на основі верховенства права і процесуально встановленого поєднання форм цивільного, адміністративного, господарського, кримінального чи іншого судочинства з метою однакового застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції шляхом реалізації своїх касаційних, повторних касаційних, виняткових, виключних повноважень для забезпечення захисту гарантованих Конституцією і законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави.

Список літератури:

1. *Котюк В.О.* Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник. — К.: Атіка, 2005. — С. 564. — 592 с.
2. Закон України “Про приєднання України до Статуту Ради Європи” від 31 жовтня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 38. — Ст. 287.
3. *Маляренко В.Т.* Перебудова кримінального процесу в Україні в контексті європейських стандартів: теорія, історія, практика: Дис... доктора юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. — Х., 2004. — С. 18. — 449 с.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются вопросы, связанные с определением заданий судов общей юрисдикции и Верховного Суда Украины.

SUMMARY

The article examines issues associated with tasks definition for courts of general jurisdiction and Supreme Court of Ukraine.

Рекомендовано кафедрою кримінального процесу та криміналістики

Подано 23.06.06.